

Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941 *Gemenskap eller segregering?*

Abstract

För att få en fastare missionsverksamhet bland samerna i Jämtland och Härjedalen vid 1700-talets mitt skapades år 1746 en särskild icke-territoriell lappförsamling som senare blev fyra. Församlingarna hade varken något kyrkoråd eller någon föreskriven ordning för kyrkostämma, där samernas mening skulle ha kunnat komma till uttryck.

Präst delade samerna med en territoriell församling. Lapppräster (lat. *pastores lapponum*) försökte förmedla sitt kristna budskap så gott de förmådde. Deras berättelser ger dock mera intryck av kritik och förebråelse än av tillfredsställelse och uppskattning.

Efter hand kom samerna att markant segregeras från den övriga befolkningen genom att vara kyrkoskrivna i en icke-territoriell lappförsamling. Detta skulle fördröja deras mantalsskrivning och därmed också deras rösträtt. De kunde inte delta i några kyrkostämmor eller kommunalstämmor på sina hemorter, eftersom de inte var församlings- eller sockenbor. Deras barn hade inga skolkamrater som inte var samer, eftersom de var hänvisade till statens "nomadskolor". Den segregering som slog hårdast var kanske fattigvården, för hemkommunerna hade inget ansvar för samerna. Detta tillkom lappförsamlingarna.

Under 1920-talet aktualiseras behovet av att föra fattigvården till kommunerna, att upplösa lappförsamlingarna och kyrkoskriva samerna i deras rätta församlingar och beskatta de renskötande som andra inkomsttagare. Kommunerna ville inte godta den förändringen, och allra minst lapppräster, i båda fallen med argument av snarast rasistisk art.

Mycket tyder på att lappförsamlingarna, personifierade i *pastores lapponum* och andra kyrkliga företrädare, delade det dåtida överhetssamhällets syn på samerna och den statliga styrningen av deras näringsliv.

Vid 1700-talets mitt blev samerna i Jämtland-Härjedalen föremål för ett starkare intresse från centralt kyrkligt håll. För att få en bra verksamhet till stånd ansågs det viktigt med en särskild lappförsamling och att samerna fick egen pastor. Visserligen ansvarade prästerna i fjällförsamlingarna för kyrkliga förrättningar, men det fanns ingen samlad verksamhet för samerna av det slag man önskade.

Föllinge annexförsamling i Lits pastorat bröts vid mitten av 1700-talet ut till eget pastorat såsom närmare ”de i Hammerdals, Lits och Offerdals pastorater flyttjande Lappar” och därför också som en tänkbar lappförsamling.¹

Lappförsamling och lappskola

Planen med lappförsamling genomfördes 1746. Pastor i Föllinge fick en dubbel uppgift som pastor, dels i den lokala församlingen, dels för alla samer i Jämtland-Härjedalen. Ett statligt ämbetsverk – Kongl. Directionen öfver Ecclesiastique Werket i Lappmarken – hade bildats kort förut för ”Lapparnas själavård och undervisning” och för att upprätta skolor för samernas barn som ett led i deras kristnande. En sådan skola startades i Föllinge 1748. Eleverna förutsattes senare verka som kateketer (vandrande lärare i olika samevisten). Skolan drogs dock in 1820, men Svenska Missionssällskapet gav genom sin verksamhet bland samerna kontinuitet åt skolverksamheten, då man 1845 flyttade en skola från Brattfors i Lycksele lappmark till Laxsjö by i Föllinge. Samebarnen undervisades där tillsammans med allmogens barn. Missionsskolan i Laxsjö flyttades 1877 till Undersåker, först till Edsåsen och senare till Änge by, där kompletterad med ett barnhem. Det här var således initiativ och åtgärder innan staten genom sitt nomadskolväsende vid 1900-talets början övertog ansvaret för i första hand de renskötande samernas barn.²

Lappförsamlingarna blir till slut fyra i antal

Även om lappförsamlingen medförde en förbättring av religionsvården bland samerna, visade det sig snart vara en nästan omöjlig uppgift för prästen i Föllinge att ensam på deltid täcka de behov som uppstod efter hand.

1 Resolutionen öfver lapparnes ecklesiastiska förhållanden, uppsatt af Konsistorienotarien M. Nordström år 1892, Landskansliets i Jämtlands län avgångna brev nr 745 B den 10 april 1893.

2 Resolutionen öfver lapparnes ecklesiastiska förhållanden, uppsatt af Konsistorienotarien M. Nordström år 1892, Landskansliets i Jämtlands län avgångna brev nr 745 B den 10 april 1893.

Prästerskapet i Undersåker tog sig an samerna i Åre- och Undersåkersfjällen medan dessa fortfarande tillhörde Föllinge lappförsamling. Vid riksdagen 1760–1762 beslöts att vården av samerna i södra Jämtland och i Härjedalen skulle uppdras åt den blivande brukspredikanten vid Ljungdals och Ljusnedals kopparverk i Ljusnedal. Härnösands domkapitel anhöll 1763, att prästerskapet i Hede skulle få det ansvaret så länge ännu ingen präst fanns i Ljusnedal. Där fanns brukspredikanter bara åren 1770–1806, och Hede återfick då det tidigare ansvaret, givet 1768, för Härjedalssamerna.

Slutresultatet blev fyra lappförsamlingar: Frostviken, Hotagen, Undersåker och Tännäs. Frostviken bröts 1862 ut ur Föllinge lappförsamling, som i sin tur bytte namn till Hotagens lappförsamling. Undersåkers lappförsamling bär året 1758, och Tännäs ersatte 1923 tidigare Hede lappförsamling.³

Lapppräster tycks under de första 150 åren inte ha bedrivit någon i nutida mening uppsökande verksamhet. Arbetet underlättades dock genom tillkomsten av nya kyrkor och kapell i fjälltrakterna, som minskade de yttre avstånden mellan präst och församling. I Ljusnedal uppfördes kyrka 1757 och kapell i Viken (Frostviken) 1799, Hotagen 1795, Handöl (Åre) 1799, Vallbo (Undersåker) 1863, Ankarede (Frostviken) 1827 och Kolåsen (Kall) 1847.⁴ Lappprästen kallades *pastor lapponum*. Titeln på latin kom nog att socialt markera en position över samernas huvuden.

Det finns inga tecken på riktigt planerad församlingsverksamhet. Samerna förutsattes komma vid prästens kallelse en eller ett par gånger om året då allt skulle klaras av – lysning och vigsel, dop och begravning, ”examination” (husförhör) och nattvardsgång. Vid begravningar hade kistan satts i jord långt före själva jordfästningsakten som ägde rum först vid den ordinarie kyrkhelgen.

3 Resolutionen öfver lapparnes ecklesiastiska förhållanden, uppsatt af Konsistorienotarien M. Nordström år 1892, Landskansliets i Jämtlands län avgångna brev nr 745 B den 10 april 1893.

4 Börje Rosén, ”Lappkapellen i Jämtlands län”, *Jämten* (1969).

Vad får man ur källmaterialet veta om den tidigaste verksamheten?

Det är svårt att finna någon samlad redovisning av lappförsamlingarnas verksamhet. Om den lappfattigvård som ingick i deras ansvarsområde in på 1920-talet redogörs däremot för i en särskild statlig utredning.⁵

Det äldsta källmaterialet är kyrkböcker och årsberättelser som *pastores lapponum* sände till konsistoriet i Härnösand för vidare befordran till Lappmarksdirektionen. Årsberättelser finner man under 1700-talets senare del men de avtar i början av 1800-talet, sannolikt beroende på att Direktionen upplöstes 1801, och att dess åligganden därefter i tur och ordning tillkom Kanslersgillet och Kanslistyrelsen tills Ecclesiastikdepartementet 1840 fick det centrala ansvaret.

Berättelserna redovisar åtgärder angående samernas flit (eller bristande flit) att infinna sig till gudstjänster och förhör om deras kunskaper och sedliga liv. De ger dock ingen sammanhängande uppfattning, utan ger mera intryck av kritik och förebråelse än tillfredsställelse och uppskattning. En prostvisitation i Föllinge 1754 samlade bara 18 personer trots att man

för detta arma folket, uppå kyrkioherdens, Höglärde Magister Olof Sebrelis tillstyrkande, welat utsättia Visitationsterminerne, mitt i största Högtiden, då de, om det eljest någon tid skie skall, utur sina kojor och fiäll pläga framkomma, fast, Gud bättre!, icke att höra Guds ord, och därmed mätta sina fattiga Siälur, utan refercatibus ipsis, att smaka den Julekost.⁶

Särskilt besvärligt tycks det ha varit i Jämtlands västra fjälltrakter. Olof Sebrelius skriver 1761:

De wid Riksgrentsen i Åre och Kall wistande Lappar kunde iag til större delen ej någon gång träffa under de 13 års tid iag reser hwarje winter up til den tracten. Och som Höglärde Åmann äfwen nu beklagar deras flyttande af och an, hwarmedelst ej något kan til deras Christendoms förkofring ut-rättas, och iag försport det i Grenzetractaten dessa Riken emellan skal vara

⁵ *Fattigvården bland lapparna: Utredning 1*, Statens offentliga utredningar 1924:58 (Stockholm 1924).

⁶ Visitationsprotokoll, daterat Föllinge 27 dec. 1754, Visitationshandlingar från Jämtlands norra kontrakt, HLA.

slutit at ej någon Lapp, må hafwa Land på begge sidor om grentzen, utan bör genast förklara sig till hwilkendera sidan han wil lyda, så hemställes i ödmjukhet hwad utwäg i anledning deraf tagas kan, at bringa dessa flycktiga Lappar til lydno under swensk kyrkiodisciplin och ordning.⁷

Några år senare protokollför Härnösands domkapitel ur Jonas Sellgrens berättelse för år 1764,

att en del av dessa Lappar äro rätt sturska och utlåta sig, at, om de sluppe examen, ville de gärna utgifwa den i kyrkolagen utsatta plikten, samt at en del af dem, under föregifvande, at de hafwa sina hemvisten i Norige och där betala utlagorna hwarken bry sig at koma til kyrkan, förhören eller Nattwarden, ehuru de ligga i Åre fällen hela wintern öfver, ja stundom längre.⁸

Husförhören var nog inte heller något man längtade efter. Detta var förmodligen fallet med de samekvinnor som vid biskopsvisitationen i Föllinge den 5 juli 1750 måste visa sin okunnighet och sedan få följande omdöme i protokollet: ”Några flere Lappqvinnfolk voro väl därstädes, men kunde inte göra det ringaste besked för sig uti en enda fråga; hvarvid berättades, at det är svårt för dem: äro de blifvit gamla, är nästan omöjligt at få något Guds ord intryckt hos dem.”⁹

I Lappmarksdirektionens handlingar bedömer superintendenten Olof Kjørning själv Offerdalsamerna

som de genstörigaste och hårdaste, ehuru Offerdals prästerskap på allt sätt sökt deras förkofring. Så har dock sådant hittills varit fåfångt. Man beklagade sig öfver, at Lapparna vistas emellan Norje och Sverje, så at när de söker undervisa dem och förmå dem at komma till kyrka, säger de, at de hörer till Norje och hafva intet at beställa med Sverjes präster.¹⁰

Offerdalsamernas förbindelser med Norge kan ha uppfattats som försök att dra sig undan. Olof Kjørning hade i visitationsprotokollet 1750 lämnat en viktig upplysning om varför de så gärna drog till Norge.

7 Sebrelus, O. L., Ödmjuk berättelse om Ecclesiastique Werket i Jemtlands lappmark för år 1760, daterad Föllinge 11 mars 1761, LDH 1743–1801, RA

8 Utdrag ur Härnösands Consistorii Protokoll 24 okt, 1764, LDH, RA.

9 Visitationsprotokoll från Föllinge 5 juli 1750, daterat Säbrå 9 nov. 1750, LDH, RA.

10 Visitationsprotokoll från Föllinge 5 juli 1750, daterat Säbrå 9 nov. 1750, LDH, RA.

Alla wahror, skinn, björnhudar, bäfrar och bäfvergäll, mårds skinn, renshudar med mera föres af våra egna Lappar till Norje. Lapparna gömma undan för Svenskar dessa wahror, som i Norje äro begärlige, så att man nästan aldrig kan köpa något af en Lapp. Det berättas att Svenskar som behöft bäfvergäll till husmedecine, har måst köpa det i Norje av våra Lappar.¹¹

Samerna fick bra betalt för sina produkter i Norge, och då hade deras ekonomiska intressen och lappprästernas strävanden sannolikt korsat varandra. Erik Ljungberg skriver 1778 om samerna i Åre, Kall och Offerdal:

Dessa Lappar gifves här det loford, ar de i Lefvernet i allmänhet varit sedliga och ärbara, bevistat den offentliga Gudstjensten och Chatechesimiförhören, hvarvid de alle, utom några få ålderstegne, funnits så försigkomne uti Christendomskundskapen, at de med trygghet kunnat admitteras till den heliga Nattvarden, hvartill de flitigt sig infunnit.¹²

Jonas Sellgren, *pastor lapponum* i Undersåker, som hade att vaka över samerna i Åre, Kall och Offerdal, framträdde som särskilt nitisk och kritisk mot samerna i Offerdal. År 1767 berättar han, att

förleden vår drunknade 2ne lappgossar kring 20 års ålder, Thomas Torkilsson och Anders Nilsson Flinck uti en älf i fjället benämnd Långså 5 à 6 mil härifrån, hvarvid Lapparna dem begrafvit, sedan de efter mödosamt sökande fått dem igen. Efter rådplägning med Herr Probsten Genberg i denna sak, tillsades Torkil Påhlson, fader åt de förre och Anders Påhlson husbonde till den senare att de dem skulle uppgrafva och till kyrkogården i Offerdal framskaffa.¹³

Kateketerna uppehöll sig hos olika samefamiljer för att lära barnen läsa och ge dem insikter i kristendoms kunskap. Sellgren belyser 1765 en svårighet han mött:

11 Visitationsprotokoll från Föllinge 5 juli 1750, daterat Säbrå 9 nov. 1750, LDH, RA.

12 Utdrag ur E. Ljungbergs berättelse om Lapparne i Åre, Kalls och Offerdahls Fjällen i HDP 31 okt. 1778, LDH, RA.

13 Sellgren, Jonas, Berättelse om Lapparnes kundskap och förkofring i deras Christendomsstycken, den man förnummit vid hållne förhör och undervisningar i Ovikens-, Undersåkers-, Bunnerviks-, Enbåge-, Handöls- och Offerdalsfjällen, daterad Undersåker 24 juli 1767, LDH, RA.

Den 15 Martii sidstl. ankom cateceten Lars Andersson med berättelse, att han sidstl. allhelgonatid tillbudit sig åt Lapparna, som flyttat från Offerdal till Ström att läsa för deras barn. Men bemälte Lappar föregåfvo at de ogörligen kunde emottaga honom, emedan de alt för mycket ofredades af vargarna. [---] Den 16 Ejusd: blef Lars Andersson afferdat med alfvarsam skriftelig föreställning til samtelige Lapparne ifrån Offerdahls fiäll, at de ovägerligen och straxt skulle mottaga cateceten Lars Andersson och låta honom til midsommaren läsa för sina barn.

Men så har pastorn i samma berättelse lagt till, kanske för att mildra sin kritik: ”Alla öfriga Lappar hafva detta år varit flitiga at infinna sig uti förhören. Den svåra tiden trycker äfven Lapparna och är dem hinderlig i deras goda uppsåt med sina barn.”¹⁴

Lars Erik Festin anmärker 1798, att ”en del af tiggars-Lappar stryka kring Landet om vintern, unga och raske Lapp Drängar och Pigor, de hemmawarande fjäll Lappar till olägenhet, som klaga öfwer brist på wallhjon för deras Renar”.¹⁵ Det finns klagomål över kringstrykande och arbetsskygga lappar och över deras tidvisa ovilja att inställa sig till gudstjänster och examina hur de än ”uppmuntrades med all upptänkelig föreställning at sjelfva wara bekymrade om sin och sine barns eviga wälfärd”. Då kontrasterar några ord av Fale Burman, berömd lektor i Härnösand, som reste i västra Jämtland åren kring 1800. I en publicerad dagbok skriver han: ”Såg några lappar; rördes av deras uselhet [fattigdom], harmsen över så kostsam omsorg om deras eviga, och så lite om deras timliga väl.”¹⁶

Brukspredikanten Daniel Orstadius meddelar 1803, att han ”ärligen hållit gudstjänst i Storsjön, då Owike Lappar där infinna sig til Examen och sina Salighetsmedels nyttjande. I sina kojor hålla Lapparne sön- och helge-dagarne ordentlig bön, äro hjälpsamma inbördes, ehuru deras wälmåga i de sednare åren aftagit”.¹⁷ Orstadius var också en av

14 Sellgren, Jonas, Relation om Lapparnas undervisning i Christendomen uti Ovikens-, Undersäkers-, Kalls- och Offerdahlsfjällen ifrå Maji 1764 til samma tid 1765, daterad Undersäker 8 juli 1765, LDH, RA.

15 Utdrag ur L.E. Festins berättelse om Lapparne i Offerdahls-, Kalls- och Åre Fjällen i HDP 31 okt. 1798, LDH, RA.

16 Fale A. Burman, *Concept-dagböcker förda under resor i Jämtland 1793–1802: I utdrag*, utgivna av Johan Nordlander (Stockholm 1894).

17 Daniel Orstadius, Berättelse för år 1802. Ljusnedal 12 Maj 1803, HD FIIBd:1, HLA.

dem som hade renar i samernas vård, så kallade skötesrenar, en ordning som för Jämtlands och Västerbottens län togs bort genom 1898 års renbeteslag men fick bestå i Norrbottens län, där det fanns en annan bakgrund till systemet. Han skulle ha ägt 50 renar, något som nog också givit honom ett visst ekonomiskt intresse att ha god kontakt med de samer vars själasörjare han var.¹⁸

Om vad som skulle gälla, när uppgiften som brukspredikant upphörde i Ljusnedal, skriver prosten Eric Rodling i Revsund till domkapitlet den 3 december 1824:

I anseende till de kringvandrande Lapparnes widt spridda och ofta förändrade boningsplatser, hwaraf händer, att de uppehålla sig än i Hede, än i Tännäs Församlingar, än utan och synnerligast i Storsjö Capells Församling, de sjelfwa förklarar sig häldst wilja lyda under de Ordinarie Presterna i Hede [---] så skulle det ej allenast strida mot deras egne högt yttrade önskan, utan jemwäl emot rättwisan, om de till sin stora olägenhet blefwe förlagde under Ljusnedals Bruks Församling.¹⁹

Men andra präster gjorde också sin tjänst, eftersom de ibland fanns närmare. En kort notis från Offerdal ger också några ord om ”Gamla Lapp-Kärringen Nickus Margret kallad”. Om henne heter det att hon

varit 2ne gånger gift: 1 Med en som hetat Jon 1723 och med Nicus Larsson 1739 som här blef död och begrafven 1784. Med bägge dessa Män har hon qvarlevande barn, som dock ej velat vårda henne på ålderdomen, utan tagit hennes egendom till sig och lemnat henne här i Socknen, hvar rest hon, som ett fattighjon blifvit förd by från by det sista året hon lefde. Blef död hos Nils Nilsson i Önet. Bodde i sin välmagtstid uti Herkelfjället. Hennes uppförande var enfaldigt och stilla. Fick Herrans hel. nattvard. 2 sistl. Februari uti Prestgården.²⁰

18 Erik J. Bergström, *Bruksanvisning: Ljusnedals bruk och dess torpare genom 200 år* (Stockholm 2004); Lars Thomasson, ”Samerna”, i Mats Rolén (redaktör och huvudförfattare) & Lars Thomasson, *Jämtlands och Härjedalens historia 5: 1880-1980* (Östersund 1990).

19 Eric Rodling, Skr. till HD. Revsund 3 dec. 1824, HD EIII:126, HLA.

20 Död- och begravningsbok för Offerdals församling 1688-1799, ÖLA.

”Staten är den ende Lappen har att stödja sig på”

Årtiondena kring sekelskiftet 1900 var svåra för Jämtlandssamerna med det utanförskap de ofta fick leva i. Renbeteslagstiftningen skapade ett omfattande myndighetsstyre, det så kallade lappväsendet, hierarkiskt uppbyggt med en lappfogde som chef och med underställda laptillsyningsmän. Varje lappby skulle ha en ordningsman, vald inom lappbyn men som tjänsteman ansvarig inför länsstyrelsen. Lappfogden fick en närmast oinskränkt makt. Lappbyarna fick byordningar, som från början in i detalj föreskrev vad som gällde i fråga om renarnas bevakning, vallning, märkning, mjölkning och så vidare. Vid brott mot byordningen följde hot om sanktioner. Hur de renskötande samerna själva ville planera det praktiska arbetet efter rådande förhållanden fanns det således inget utrymme för.

Majoritetssamhället löste också samernas näringsfrågor som angelägenheter för i första hand sina egna förvaltningsorgan. Samernas medverkan bestod i att de i vissa fall måste ”höras”. Vad samerna då sa och tyckte silades sedan på olika nivåer inom den lappadministration som omgav dem. Eller som det vid ett tillfälle kritiskt beskrevs i riksdagen: ”Om lapparna hörts över förslagen, så är det ändå ämbetsmännens åsikter, men icke lapparnas, som kommit till synes.”²¹

Den officiella synen på samerna var länge, att de måste leva som nomader. Därför måste de också skyddas mot kontakter med ”vår tids kultur” för att vara riktiga samer. Detta tog sig särskilt uttryck i skolfrågan, där samebarnen i Jämtland-Härjedalen, liksom fjällsamernas barn i de två nordligaste länen var hänvisade till en särskild skolform, nomadskolan. Men nomadskolan hade kortare lästid och lägre bildningsmål än skolväsendet i övrigt. För barnens tre första skolår användes under några årtionden ”vandrande skola”, där samebarnen gick i skola i samernas sommarvisten och där kåtan var både skola och internat.

För att få ett rätt perspektiv på lappförsamlingarnas roll räcker det därför inte med att bara stanna inför deras utåt synliga religiösa verksamhet. Mycket tyder nämligen på att lappförsamlingarna, personifierade i *pastores lapponum* och andra kyrkliga företrädare, i stort nog delade både det övriga överhetssamhällets syn på samerna och statens

²¹ E. F. Hellbergs i Lycksele m.fl. motion i AK 1917, nr 404.

styrande verksamhet över deras vardagsliv. För övrigt har jag i det omfattande historiska källmaterial jag genom åren kommit i kontakt med aldrig funnit uttryck för ett annat synsätt från något kyrkligt håll.

Landshövdingen John Ericson ger oss sin tids komprimerade bild av samernas situation i en skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 augusti 1892:

Lappen tillhör inte någon kommun, han betalar ingen skatt och har inga kommunala rättigheter. – Han har ingen vänskap att påräkna i byden, för hans s.k. vänner begagna sig ofta av hans svagheter. Därför är Staten den ende Lappen har att stödja sig på, och lappfogden är hans vän och hjälp, då Lappen lider skada. – Staten aflönar lärare för hans barn, och präster ger honom religionsundervisning. – Staten underhåller också den gamle Lappen, då han skulle haft fattigvård, om han tillhört någon kommun.²²

Hur påverkade lappförsamlingarna samernas roll som medborgare?

Lappförsamlingarna gav Jämtlandssamerna en undantagsställning jämfört med lappmarkerna i norr, där samer och nybyggare bildade gemensamma församlingar, eftersom samer i regel fanns där från början. I Jämtlands län fanns däremot ett antal gamla församlingar längs fjällkedjan mot Norge, och det var säkert svårare för dem att betjäna de renskötande samerna som under olika årstider för renbetets skull rörde sig över gamla socken- och församlingsgränser

Lappförsamlingarna blev ett bihang till de lokala församlingarna. De hade inget kyrkoråd och inte heller någon föreskrift om kyrkostämma. Samerna deltog inte i den reguljära församlingens kyrkostämmor eller prästval eller över huvud taget i några frågor kring kyrka och skola. De stod med andra ord helt utanför det gängse samhällslivet i sina hemsocknar och kommuner. Svårigheterna i början av 1900-talet att få frågan om deras mantalsskrivning löst hängde just samman med att de var kyrkobokförda i så kallade icke-territoriella församlingar, vilket gjorde att de inte heller hade rösträtt.

Länsstyrelsen tog dock under 1920-talet initiativ till mantalsskrivning också av samerna, först tillämpad på alla samer, men efter 1927

²² Landshövding John Ericsons skr till Kungl. Maj:t 15 aug. 1892, Brevkoncept 1892 AIIA:86, ÖLA.

års riksdagsbeslut med klar åtskillnad mellan renskötande och andra samer. De senare skulle mantalsskrivas i de kommuner där de bodde. Samerna i Idre var kyrkoskrivna i Tännäs lappförsamling men var uppenbarligen inte mantalsskrivna någonstans.

Lappfattigvården i Jämtlands län en statens angelägenhet

Även i fråga om fattigvården skilde sig Jämtlandssamerna från både övriga samer och från majoritetsbefolkningen. I Norrbottens och Västerbottens län låg ansvaret för samernas fattigvård på kommunerna, eftersom samerna där var både kyrkoskrivna och mantalsskrivna i församlingarna och kommunerna. I Jämtlands län däremot ombesörjdes lappfattigvården av de fristående lappförsamlingarna. Det förklarar varför kommunerna där kunnat bli helt fritagna från både ansvar och kostnader. Samerna fanns ju inte bokförda som kommun- och församlingsmedlemmar.

Länsstyrelsen fäste år 1906 regeringens uppmärksamhet på ”att fattigdomen tilltagit för länets lappar” och föreslog en grundlig undersökning och en snar lösning, ”om man ville rädda denna folkstam från undergång”.²³ Samma problematik aktualiserades för övrigt i riksdagen 1908.²⁴ Riksdagen begärde förslag från Kungl. Maj:t snarast möjligt, men det dröjde in på 1920-talet, innan några sådana förelåg.²⁵ Förre landshövdingen i Jämtland, Johan Widén, fick uppdraget att utreda lapparnas fattigvård, och lämnade ett betänkande 1924.²⁶

Till fattigdomens avigsidor hade hört ett tidvis florerande tiggeri från enskilda samer. Det förekom tiggarfärder neråt landet, främst i trakter i Hälsingland. Men dessa resor har numera upphört, anger Widén, och upplyser om att lapparnas uppträdande vid de här tillfällena hade varit vänligt och försynt och att de i regel också mottagits vänligt av befolk-

23 Skr från KB i Jämtlands län till Kungl. Maj:t 17 april 1906, LA Lsn.

24 G.A.E. Kronlund m.fl., ”Motion (ang. den nomadiserande lappbefolkningens vidmakthållande) i AK 1908, nr 163”, i *Bihang till Riksdagens protokoll 1908*, 1 Saml. 2 Afd. 2 bd. (Stockholm 1908).

25 Riksdagens skr 1908, nr 113.

26 *Fattigvården bland lapparna ...* (1924).

ningen, ”som gärna giver dem vare sig de framställa begäran därom eller ej”.²⁷ Länsstyrelsen i Jämtlands län fann sig dock föranlåten att i en allmän kungörelse påminna om att sådana tiggarresor var förbjudna.²⁸

Sedan 1800-talets mitt utgick statsbidrag till lapparnas fattigvård efter riksdagsbeslut 1851 och kungligt brev av den 10 februari 1852. Det betalades till länsstyrelserna i Luleå, Umeå och Östersund för att möjliggöra för lappförsamlingarnas fattigvårdsstyrelser att utackordera ”utfattiga, åldriga, orkeslösa eller sjukliga lappar hos välkända och pålitliga nybyggare”, men också hjälpa dem att vara nybyggare eller nomader. Det första bidraget var på 1 200 riksdaler, varav 240 tillföll Jämtland, medan motsvarande belopp år 1922 uppgick till 40 096 kronor av 101 696, eller 39 procent. De höga kostnaderna i Jämtland berodde på att statsbidraget där täckte all fattigvård. Det var inte som för de nordligare länen bara ett kompletterande bidrag till kommunerna. Understöd till hemmet var det vanligaste. I Undersåker fanns ålderdomshemmet Fjällgård. Det gav vid tiden för utredningen full försörjning till 24 åldringar och hade också en enkel sjukstuga. Ett annat privat ålderdomshem var Fridsberg i Hillsand i Ströms socken, inrättat av frikyrkopastorn Mikael Sandell. Hemmet kunde ta emot 10 ”värnlösa, åldriga lappar”. Där fanns också ett barnhem.

Alla lapppräster klarade inte ansvaret för fattigvården

I ett brev från kyrkoherden i Föllinge, C. M. Stenborg, till lappfogden Axel Frändén den 5 maj 1900 får man en komprimerad bild av hur lappfattigvården sköttes. Stenborg kände sig tydligen inte riktigt behärska alla situationer. ”Då [N.N.] i fjol sommar hotade föra sin svärmor till oss, därest han icke finge 250 kr, nödgades vi göra skriftligt kontrakt med honom om ett års underhåll efter den summan. [Jag har] förgäves sökt bjuda ut gumman åt andra men har icke fått högre bud än 270”.

En hjälpsökande var särskilt besvärlig. Han kom som vanligt i mars och tiggde ”samt jämrade sig”. Han ville veta vilken hjälp han skulle få

²⁷ *Fattigvården bland lapparna ...* (1924).

²⁸ *Jämtlands läns allmänna kungörelser* 1918:96 (1918).

och ”jag var enfaldig nog att svara, att han antagligen finge som förr”. Han hade tagit ut varor, och det skulle vara svårt att lämna honom utan hjälp. Lapska fattigvården är för stor, avslutar Stenborg, och lägger till ett par rader som kanske kom till utan närmare eftertanke. För ”här är så många utgamla, så många tokiga och halftokiga, blinda och halvblinda [---] och lapparna tyckas icke hafva någon lag som ålägger föräldrarna att föda sina barn eller barn sina föräldrar”.²⁹

Det finns många förenklade förklaringar till den ökade lappfattigvården. Det tycks oftast ha varit bara samernas fel att de behövde hjälp. Det var försummelser i renskötseln eller försöken att leva nybyggjarliv. Det var också lätt att överföra de yttre betingelserna på det inre planet, tolka dem som moraliska frågor. ”Lapparna som nomadiserar och de bofasta bland dem”, skrev *pastor lapponum* Anton Ådén i Undersåker till länsstyrelsen 1901, ”föra i allmänhet ett stilla och rättskaffens lefverne”, medan ”de lösa lapparna” däremot skapar stora bekymmer. Männen super och kvinnorna ”låta sig förföras av okända män och skaffar sig oäkta barn”.³⁰

De hjälpbehövande var i huvudsak samer utanför renskötseln. Av de 197 som fick hjälp 1922 var bara en renskötande.³¹ Av de jämtländska samerna har under de senaste 100 åren de renskötande varit i minoritet. Majoriteten av samerna har i dag andra förvärvskällor och är i allmänhet i stort integrerade i samhället i övrigt. 1975 års statliga sameutredning räknade då med cirka 400 renskötande samer inklusive familjer och barn – samtliga medlemmar i sameby – och cirka 950 övriga i länet boende samer.³²

29 Skr från pl i Föllinge, C.M. Stenborg, till lappfogden Axel Frändén 5 maj 1900, LFA, Inkomna skrivelser, ÖLA.

30 Skr från pl Anton Ådén i Kall till KB 10 jan 1901, LA, Handlingar till femårsberättelser 1896–1900, ÖLA.

31 *Fattigvården bland lapparna ...* (1924).

32 *Samerna i Sverige: Stöd åt språk och kultur*, betänkande av Sameutredningen, Statens offentliga utredningar 1975:99–100 (Stockholm 1975).

Ingen lapsk fattigvård vid sidan av den kommunala

Fattigvårdslagen bör gälla till fullo, det vill säga ingen lapsk fattigvård vid sidan av, fastslog Johan Widén 1924. Lappfattigvården var tidigare tänkt att i varje lappförsamling skötas av en styrelse bestående av *pastor lapponum* och några fastboende. Några samer kan inte ha varit med, och jag har aldrig funnit något åberopat styrelsebeslut. Det verkar som om det var prästen själv som i de flesta fall agerade styrelse. Enligt Widén klarade man inte av sina uppgifter. Förslaget att låta fattigvården inlemmas i den kommunala krävde emellertid att samerna mantalsskrevs, men också att den tidigare skattefriheten för inkomst av renskötsel upphävdes.

Även om lappfattigvården upphörde, föreslog utredaren ett särskilt statsbidrag till kommunerna ”av synnerligen starka humanitära och sociala skäl” men också ”på grund av egendomligheter i naturförhållandena och i lapparnas levnadssätt”. Men i Frostviken hade man nog inte riktigt klart för sig att det samtidigt också handlade om att minska samernas utanförskap i kommun och församling. För man trodde det skulle bli svårt att få tag på hem för samerna och förordade därför kolonier med kåtor för samefamiljer som behövde understöd, men på sådana platser att de utan svårighet kunde bli föremål för inspektion.

Regeringens remissinstanser var länsstyrelsen i Östersund och Härnösands domkapitel. Länsstyrelsen hörde i sin tur lappfogden, lappbyarna, kommunerna och häradsskrivarna. Samernas mening kom till synes på sedvanligt sätt – det vill säga genom mellanhand – sedan en del av dem hörts av lappfogden och andra kallats till gemensam överläggning på länsstyrelsen, där den nye landshövdingen Sigfrid Linnér ledde samtalet med dem. Domkapitlet hörde i sin tur *pastores lapponum* och de regionala pastoratens kyrkostämmor.

Protokollen från lappfogdens sammanträden med lappbyarna i februari–mars 1925 är mycket kortfattade och rör bara några få lappbyar, vilket är anmärkningsvärt eftersom förslagen i hög grad rörde dem. De som ej hördes genom lappfogden fick komma till tals först vid det sammanträde landshövdingen inbjöd till den 13 mars 1925.³³

³³ Prk hållet vid lpf:s sammanträden med lappbyarna Mittådalen, Idre, Tännäs. Anariset och Tossåsen i febr.-mars 1925 ang. SOU 1924:58, samt prk från överläggning med

Kommunerna gör motstånd – också i riksdagen

Jämtlandskommunerna motsatte sig med något undantag att ta över fattigvården för samerna. Det vore att vältra över bördan på några fattiga fjällkommuner, hette det från Undersåker, och det dessutom under sken av att lapparnas renskötsel skulle beskattas och ge skatteintäkter. I själva sakfrågan underströk Offerdals kommun, att ”lapparnas bibehållande som nationalitet måste vara ett statsintresse i vilket Offerdal inte hade någon direkt del”. Ett förslag från Åre – för att försvara statsbidrag till all fattigvård för lappar – var att lappen ”jämsätldes med utländsk undersåte”. Fjällkommunerna Laxsjö och Hotagen samtyckte till förändringen, ”dock under förutsättningen, att lapparna mantals- och kyrkoskrives i de kommuner där de äro bosatta, och att statsbidraget utbetalas i förskott”. Längst i sitt motstånd med krav på att staten ensam borde betala fattigvården gick Frostviken, eftersom ”lapparna inte var till någon stor nytta för den kommun där de voro bosatta”, och i Tännäs tyckte man, att lapparna ”alltjämt betraktades som inkräktare med vilka man ej kände någon större samhörighet”.³⁴

För att göra övergången lättare för kommunerna medgav 1927 års riksdag ett statsbidrag som täckte tre fjärdelar av kostnaderna. Av jämtarna talade Johan Olsson i Digernäs och Per Persson i Trången mot att kommunerna skulle betala ens 25 procent. Persson bedömde att ”lapparna icke äro av samma kynne som lantbefolkningen och därför tarva större fattigvård”. Fattigvårdskonsulenten Verner Hedlund i Östersund sade sig vara den länsrepresentant som mest kommit i kontakt med de människor det gällde och såg inte någon skillnad ”mellan de understödda lapparna och övriga medborgare som får fattigvård”. Då vi vant oss vid förhållandena blir det inte så stor börda för kommunerna och inte heller till något men för lapparna.³⁵

landshövding Sigfrid Linnér i residenset i Östersund 13 mars 1925 i samma ärende (fattigvårdsfrågans ordnande bland lapparna och lapparnas beskattning för inkomst av renskötsel), Konseljakten Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

34 Jämtlandskommunernas yttranden ang. SOU 1924:58, Konseljakten Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

35 AK:s prk 1927, nr 38.

”Lappräntan” – skattefrihet – skatt

Den så kallade lappskatten var i Jämtlands län fram till 1880-talet knuten till så kallade skattefjäll. Enskilda samer betalade skatt för ”egna” fjäll. Den första renbeteslagstiftningen 1886 upphävde den ordningen. Markerna skulle fortsättningsvis brukas kollektivt av de lappar som tillsammans bildade lappby. Förändringen medförde skattefrihet från inkomst av rensköttsel under drygt fyra årtionden, och ordningen ändrades först genom 1927 års riksdagsbeslut om både lappfattigvård och skattskyldighet för rensköttsel.

Bland samerna var tveksamheten inför beskattningen stor. Man tyckte renskötseln var så osäker, det fanns så många förlustkonton. Men några tyckte, att det var rätt att betala skatt, om man ville bli likställd med övriga medborgare. Jonas Åhrén hävdade, att samerna aldrig skulle få samma anseende som övrig befolkning, om de inte betalade skatt. ”Det går inte att kasta allt på staten”, som han uttryckte sig.³⁶

Även kommunerna hyste tvivel fast av andra skäl än samerna. För Tännäs kommun saknade det betydelse, eftersom det bara var en tidsfråga, när renskötseln skulle upphöra. ”Då lapparna, som känt är, hava stor obenägenhet att lämna tillförlitliga uppgifter om sina inkomstförhållanden, lär deras betalningsförmåga blifva särdeles ineffektiv”, sägs det som ett generellt omdöme från Frostviken. Att genom beskattningen jämställa samerna med övrig befolkning var enligt uppfattningen i Kall till och med en lönlös uppgift. Lapparna kommer inte att betala sina skatter, påstår man rakt ut.³⁷ Och vid den överläggning som landshövding Sigfrid Linnér kallat kommunombud till i Östersund den 25 mars 1925, hävdade Ingebrikt Bergman för Tännäs kommun, att det fanns en fara med samernas skattskyldighet. För ”om det i en framtid gjordes gällande, att då lapparna betalade skatt i likhet med övriga svenska medborgare, de också i övriga avseenden jämställes med dessa”. Men han fick ett något tillrättavisande svar av landskamreren

³⁶ Prk hållet vid lpf:s sammanträden med lappbyarna Mittådalen, Idre, Tännäs. Anariset och Tossåsen i febr.–mars 1925 ang. SOU 1924:58, samt prk från överläggning med landshövding Sigfrid Linnér i residenset i Östersund 13 mars 1925 i samma ärende (fattigvårdsfrågans ordnande bland lapparna och lapparnas beskattning för inkomst av rensköttsel), Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

³⁷ Jämtlandskommunernas yttranden ang. SOU 1924:58, Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

Axel Andersson. Åtgärden med beskattningen skulle bidra till att stärka lapparnas självkänsla, sa landskamreren, och ”ge dem kraft och förmåga att sköta sig själva som goda medborgare”.³⁸

Det kraftigaste motståndet kom från *pastores lapponum*

I remissarbetet kring lappfattigvården, avskaffandet av lappförsamlingarna och ändringen av kyrkobokföringen, mantalsskrivningen och beskattningsfrågorna för samerna var det lappprästerna som – med något undantag – motsatte sig varje förändring. I deras värn för det bestående skymtar emellertid också vissa principuppfattningar, som är främmande för vårt synsätt i dag.

Det fanns ett delförslag 1923 från 1919 års lappkommitté, att den som var kyrkoskriven ”såsom lapp” och inte ville ha den anteckningen på sitt prästbevis (åldersbetyg) skulle få slippa det. *Pastor lapponum* i Undersåker, Per Winblad, motsatte sig det och gjorde den enkla frågan till en principiell och moralisk fråga. Skulle det vara en ”skam” att vara lapp? frågade han, och berättade samtidigt att yngre kvinnor som tagit tjänst i städerna bett att få den uppgiften utelämnad. Deras begäran hade inte föranlett någon åtgärd, försäkrade han. Det kunde medföra obehagliga följder för en lapp att få uppgiften ”lapp” utesluten ur prästbeviset, påpekar Winblad också, men anger inte vari de ”obehagliga följderna” skulle bestå. För honom vore därför en sådan reform ”alldeles förkastlig och bör afstyrkas”. Han tog inte heller ställning till vad frågan egentligen rörde, om det fanns en personlig integritet som också en same skulle ha rätt att hävda.³⁹

Bertil Hasselberg i Tännäs kommer inte heller ut ur begreppet ”lapp skall vara lapp” och frågar därför också om en lapp lättare kunde kyrkobokföras som lapp i en territoriell församling.⁴⁰ Hans efterträdare, Viktor Järnefors, varnade för förändringar, som han ansåg skulle på-

38 Prk från KB:s överläggning med kommunföreträdare på länsstyrelsen i Östersund 28 mars 1925 (ang. lapparnas fattigvård och beskattning), Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

39 Skr från pl i Undersåker, Per Winblad i Kall, till Härnösands dk 5 dec 1923, Konseljaktens Socialdepartementet 30 maj 1924, nr 39, RA.

40 Skr till Härnösands dk från pl i Tännäs Bertil Hasselberg 12 mars 1925 och pl Viktor Järnefors 10 sept. 1926, Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

skynda ”undergången för lapparna”.⁴¹ Det föranledde ledarkritik från *Samefolkets Egen Tidning*, som hade tröttnat på allt tal om kulturens ödesdigra inflytelser på samerna och om deras undergång.⁴² Sedan kommenterar Järnefors också något som inte hade med remissen att göra. För att få ordning och reda i renskötseln föreslår han att man ska indela ”Lappbyns friska och arbetsföra befolkning i avdelningar, som på tillsägelse av ordningsmannen omedelbart skall utgå för vård av renhjorden”.

”Allt bör förbli vad det är i dag”, tyckte Evald Larsson i Frostvikens lappförsamling. Lappbefolkningen är till kynne, levnadssätt och vistelseort så avlägsen från den övriga befolkningen att den bör behandlas som en särskild del. Att utplåna deras församling och införliva dem med den rent svenska församlingen skulle ”bidra till att förstöra den självständighet de ännu äga och bör få behålla”, heter det också. Men vilken självständighet han avser framgår inte. Och Larsson tillägger: ”Lapparna bör ha rätt att ostörda få förbli samefolket”.⁴³

Gunnar Arbman i Undersåker, som efterträtt Per Winblad som *pastor lapponum*, anser att man inte får bortse från ”rasskillnaden” som han uttrycker sig. ”Lapparna utgöra en stam för sig, känna det så och betraktas så av den svenska befolkningen.” Nej, ”lappstammen är i utdöende”, fortsätter han, ”och kommer att alltmer kräva en omvårdnad som man är skyldig en döende”. Lapparna bör kyrko- och mantalsskrivas för sig, gå i skola och åtnjuta fattigvård som en kategori för sig.⁴⁴ Gunnar Arbmans uppfattning om rasskillnaden visar tyvärr en mindre tilltalande och kanske också lite okänd sida hos honom. Han uppfattades, så vitt jag förstår, under senare delen av sitt liv som en vidsynt präst och en samernas vän.

Domkapitlet i Härnösand, som infordrat lappprästernas yttranden, motsatte sig i sin tur den föreslagna ändringen av samernas kyrkoskrivning i sitt yttrande till Kungl. Maj:t den 13 oktober 1936. Men

41 Skr till Härnösands dk från pl i Tännäs Bertil Hasselberg 12 mars 1925 och pl Viktor Järnefors 10 sept. 1926, Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

42 *Samefolkets Egen Tidning* 1926:4 (1926).

43 Skr från pl i Frostviken Evald Larsson till lsn i Jämtlands län 30 aug 1926, Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

44 Skr från pl i Undersåker Gunnar Arbman till lsn i Jämtlands län och Härnösands dk, Konseljaktens Socialdepartementet 22 febr. 1927, nr 4, RA.

domkapitlet hade tydligen lite svårt att ange bärande argument, för domkapitlet menar samtidigt, att man bör eftersträva ”något så när likformiga bestämmelser med avseende på lapparnas mantalsskrivning och kyrkobokföring”.

Regeringen tvekar men tvisten om formalia vid prästval påskyndar upplösningen

Under debatten om lappfattigvården var samernas mantalsskrivning, kyrkobokföring och beskattning viktiga förutsättningar för kommunerna för att överta ansvaret också för samerna. Det var därför överraskande, att regeringen i propositioner till 1927 års riksdag (om fattigvården, beskattningen och mantalsskrivningen) i sista stund lämnade frågan om Jämtlandssamernas kyrkoskrivning oförändrad och avstod från förslaget om en upplösning av de jämtländska lappförsamlingarna.⁴⁵

Frågan om samernas kyrkoskrivning aktualiseras i samband med kyrkoherdevalet i Frostviken 1935. Då häradsskrivaren Ivan Tollin i Jämtlands norra fögderi lämnade över vallängden till pastorsämbetet, skedde det med uppgift om att samerna inte var röstberättigade.⁴⁶ Domkapitlet hade emellertid begärt att också lappförsamlingens medlemmar skulle uppföras i vallängden. Detta skedde men det noterades samtidigt, att de inte var röstberättigade. Efter besvär upphävde domkapitlet valet, eftersom häradsskrivaren underlåtit att tillse, att vallängden blivit ”behörigen justerad”. Regeringsrätten upphävde i sin tur domkapitlets utslag och fastställde valet. Men domkapitlet föreslog Kungl. Maj:t, att bestämmelserna skulle förtydligas så att rösträtten för samerna inte kunde ifrågasättas.⁴⁷

45 Kungl. Maj:ts prop. 1927:108, Förslag till fattigvård och barnavård för lappar; 1927:102, Förslag till kommunalskattelag m.m. (gällande också Lapparnas beskattning av renskötsel) och 1927:234, Förslag till förordning om ändring i vissa delar av förordningen den 6 augusti 1894 (nr 61) angående mantalsskrivning (gällande också lapparnas i mantalsskrivning).

46 Skr från häradsskrivaren i Jämtlands norra fögderi, Ivan Tollin, till pastorsämbetet i Frostviken 6 okt 1934, Konseljaktten, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

47 Skr. från Härnösands dk till Kungl. Maj:t 11 mars 1936, Konseljaktten. Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

Kammarkollegiet yttrade sig efter fyra år till Kungl. Maj:t över domkapitlets önskan, och ansåg överraskande att lappförsamlingarna också utgjorde "beståndsdelar av de territoriella församlingarna, till vilkas prästerskap vårdnaden om lappförsamlingarna lagts". Därför behövdes ingen lagändring. Samtidigt föreslogs, att lappförsamlingarna skulle upplösas. De hade upphört som enheter för lappfattigvården. Samernas samhörighet med de kommuner, där de numera var mantalsskrivna var enligt Kammarkollegiet mera framträdande än tidigare.

Så kom den upplösning som i verkligheten redan börjat

Kammarkollegiets förslag remitterades via länsstyrelsen i Östersund och domkapitlet i Härnösand till lappförsamlingarna, lapprästerna och några andra berörda präster, till Frostvikens, Undersåkers, Hede och Tännäs reguljära församlingars pastorat samt häradsskrivarna i berörda fögderier. Centralt anmodades Statistiska centralbyrån och Kammarkollegiet att yttra sig.

Lapprästernas motstånd från 1920-talet finns kvar, även om det nu bara omfattas av två av fyra *pastores lapponum*. Georg Granberg i Tännäs finner inget skäl till förändring, och det gör inte heller den här gången Gunnar Arbman i Undersåker. Den senare, som 1926 velat se "rasskillnaden" så avgörande för lappförsamlingarna att bestå, modifierade nu sitt synsätt till att en upplösning skulle "i hög grad verka menligt på den kyrkliga och religiösa samhörigheten".⁴⁸

Gustaf Johansson i Hotagen och Johan Söderholm i Frostviken tillstyrkte däremot. Det är inte precis tilltalande, att rasen ger anledning till församlingsbildning, anförde Johansson, men utgick ifrån att lappmässorna skulle bestå, för de "äro präglade av en säregen innerlig stämning". Söderholm ansåg, att ändringen skulle innebära en klar förbättring av lapparnas medborgerliga ställning.⁴⁹

48 Yttranden från pl i Tännäs Georg Granberg och pl. i Undersåker Gunnar Arbman samt skr från pl i Frostviken, Johan Söderholm till lns i Jämtlands län 17 sept 1940, Konseljaktent, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

49 Yttranden från pl i Tännäs Georg Granberg och pl. i Undersåker Gunnar Arbman samt skr från pl i Frostviken, Johan Söderholm till lns i Jämtlands län 17 sept 1940, Konseljaktent, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

Lappförsamlingarnas och pastoratens kyrkostämmor och några andras röster

Lappförsamlingarna har i det här sammanhanget också hållit kyrkostämma, något jag inte träffat på tidigare, men det var naturligtvis remissförfarandet som gav orsak till det. Kyrkostämmor (överläggningar med samerna under den benämningen) hölls således i Vallbo, Ljusnedal, Jänsmässholmen och Ankarede för Undersåkers, Tännäs, Hotagens och Frostvikens lappförsamlingar. De två förstnämnda motsatte sig upplösningen, medan de två sistnämnda tillstyrkte den. Men alla stämmorna ville behålla de så kallade lappmässorna. ”För på dom får vi träffas och samråda i gemensamma frågor”, hette det samfällt.⁵⁰

Vid stämman i Ankarede den 15 september 1940 tycks Jonas Åhrén ha haft den mest bestämda uppfattningen bland samerna. Han betonade, att den skiljemur som ”rasgränsen” ofta innebar skulle utplånas. Samerna skulle få bättre medborgerliga villkor, tas ur den isolering och bristande tilltro till sig själva, som de ofta levde i, och i stället bli delaktiga och ansvarsmedvetna, bli dugliga och framåtsträvande samer till mera allmän nytta än hittills, inte bara för sitt eget folk.⁵¹

Pastoratsstämmorna i Frostviken, Tännäs och Hede (dvs. de regionala pastoratens stämmor) tillstyrkte Kammarkollegiets förslag, medan Undersåker avstyrkte. Av de särskilt tillfrågade prästerna tillstyrkte kyrkoherdarna i Offerdal och Idre (C. A. Åkerstedt och Karl W. Kjellgren) och komministrarna i Rönnefors och Storsjö, medan kyrkoherdarna i Kall, Oviken och Hallen (Gösta Ullberg, E. A. Rydström och Oscar Strömqvist) avstyrkte. Gösta Ullberg ansåg lappbefolkningen som en ”i kulturellt och socialt avseende inom sina rasgränser slutet befolkningsenhet”. En upplösning av lappförsamlingarna skulle ”bidraga till en icke önskad nivellering av den specifikt lapska kulturen”.

⁵⁰ Prk från lappförsamlingarnas kyrkostämmor och från pastoratsstämmorna samt yttranden från särskilt tillfrågade präster, bl.a. kyrkoherden i Kall, Gösta Ullberg (1 skr till Härnösands dk 2 dec. 1940). Jonas Åhréns yttrande återfinns i prk från överläggning med Frostvikens lappförsamling i Ankarede 15 sept. 1940, Konseljaktens, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

⁵¹ Prk från lappförsamlingarnas kyrkostämmor och från pastoratsstämmorna samt yttranden från särskilt tillfrågade präster, bl.a. kyrkoherden i Kall, Gösta Ullberg (1 skr till Härnösands dk 2 dec. 1940). Jonas Åhréns yttrande återfinns i prk från överläggning med Frostvikens lappförsamling i Ankarede 15 sept. 1940, Konseljaktens, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

För E. A. Rydström skulle fördelarna inte uppväga i fråga om ”lapparnas andliga omvårdnad”. Komministern i Rönnöfors, Elov Boman, uppgav att man i flera år svarat för samebarnens konfirmationsundervisning och begravt deras döda. De vänder sig ofta till pastorsexpeditionen här för att få upplysningar och råd i olika ärenden. Den föreslagna ändringen var därför att föredra.⁵²

Länsstyrelsen och Kammarkollegiet – och domkapitlet

Länsstyrelsen i Östersund tillstyrkte förändringen men önskade, att man kunde behålla samernas särskilda högtider, det vill säga lappmässorna, och att staten skulle ekonomiskt bidra till kapellens och begravningsplatsernas underhåll. I sitt yttrande till Kungl. Maj:t den 31 maj 1941 anslöt sig Kammarkollegiet till länsstyrelsens uppfattning.

Domkapitlet sade sig i sitt yttrande den 28 december 1940 ha full förståelse för att man på vissa håll av historiska skäl velat behålla lappförsamlingarna men tillstyrkte ändå förslaget. En ledamot hade reserverat sig, Undersåkersfödde kontraktsprosten i Revsund, Rickard Åström. Han tyckte en upplösning vore ”ur själavårdssynpunkt betänkelig”. Det fanns inte något önskemål om att ”lappbefolkningen blandas med och alltmer uppgår i den svenska befolkningen”, tyckte han. Varje åtgärd som ”försvagade lappens stamtillhörighet och raskänsla och främjade hans övergivande av sin fäderneärvda näring borde undvikas”. I stället borde åtgärder i motsatt riktning eftersträvas, ”oavsett vad en eller annan av lapparna själva kan önska”.⁵³

Det fanns också en ekonomisk sida i fråga om lappförsamlingarna. En upplösning skulle medföra en mindre löneförsämring för *pastores lapponum* i åtminstone Hotagens, Undersåkers och Tännäs lappförsamlingar. Lappprästerna där fick nämligen tilläggsbelopp utöver ”eget be-

⁵² Prk från lappförsamlingarnas kyrkostämmor och från pastoratsstämmorna samt yttranden från särskilt tillfrågade präster, bl.a. kyrkoherden i Kall, Gösta Ullberg (i skr till Härnösands dk 2 dec. 1940). Jonas Åhréns yttrande återfinns i prk från överläggning med Frostvikens lappförsamling i Ankarede 15 sept. 1940, Konseljaktent, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

⁵³ Skr från Härnösands dk till Kungl. Maj:t 28 dec 1940 jämte utdrag ur dk:s prk 5 dec. 1940, Konseljaktent, Ecklesiastikdepartementet 20 mars 1942, nr 17, RA.

folkningsunderlag”. Det här redovisar stiftssekreteraren C. O. Wallgren i Härnösand i skrivelse till Ecklesiastikdepartementet den 15 juli 1936.

Det blev ibland kanske lite för mycket av Guds ord

Jämtlandssamerna var kring förra sekelskiftet och långt in på 1900-talet föremål också för annan missionsverksamhet. Svenska Missionssällskapet hade särskilda ”nomadpredikanter”, som besökte samevisterna. Föreningen KMA (Kvinnliga Missions Arbetare) hade ett slags högreståndsverksamhet över sig, eftersom prins Oscar (Gustaf V:s yngre bror) och sedermera prinsens dotter Maria Bernadotte af Wisborg tog aktiv del i arbetet. Verksamheten inriktades på mission i ”hednaland och bland samerna”, för samerna begränsad till Jämtland-Härjedalen. Dess mest värdefulla insats var det samiska ålderdomshemmet Fjällgård i Undersåker, och i övrigt verkade man genom de så kallade nyårsmässorna i Undersåker, där Gunnar Arbman under sin tid som *pastor lapponum* var ensam ansvarig.

Nyårsmässan i Undersåker var den mest omfattande, därför att i den deltog i regel samer från hela länet under 3–4 dagar, medan mässorna i Ankarede, Vallbo och Ljusnedal bara för någon enstaka dag samlade de samer som hörde dit.

Men nyårsmässorna var så fyllda av religiösa möten, att samerna nästan inte fick tid för annan samvaro. Det var kyrkibesök och bönemöten på löpande band, till och med segregerade möten med männen och kvinnorna var för sig (kallade ”pojkmöten” och ”flickmöten”). Det blev ibland helt enkelt för mycket Guds ord och för liten tid för kontakter samefamiljerna emellan. Och sameungdomarna fick stjäla sig tid för att i vinterkyllan under några sena kvällstimmar ute på landsvägen hinna vara tillsammans och lära känna varandra.

Jonas Åhrén reagerade efter en nyårsmässa i ett tidningsinlägg 1927. Under rubriken ”Trångsynthet” reflekterade han över all den religiösa uppbyggelsen och det obetydliga utrymmet för andra angelägenheter för samerna. Här hade vi själva sammanträtt för en gångs skull på åratals, skriver han. Utöver själva saken gav det oss också ”övning, vana och självtukt” att handlägga gemensamma ärenden. Men likväl skulle tillfället inte kunna utnyttjas till fullo. Jag kan inte återhålla tanken, summerade

han, ”att det hela hängde ihop med något överdrivet, men på samma gång något efterblivet, och att samerna inte riktigt rådde sig själva”.⁵⁴

Segregering men också samisk gemenskap

För samerna fanns det grogrund för främlingskap och utanförskap, även om det också fanns flera exempel på goda vänskapsförhållanden mellan samer och ortsbor i glesbygden. Livets ”stilla flyt” i vardagen gynnade en god samexistens mellan grupper som i äldre tid näringsmässigt stod varandra närmare än i dag.

Även om lappförsamlingarna bidrog till en så märkbar segregering av samerna från samhället i övrigt fanns det inom församlingarna också en mer eller mindre stark gemenskap samerna emellan. De så kallade lappmässorna blev för många kanske ett av få tillfällen till samvaro med samer utanför den egna samebyn, och kunde ibland bli små högtider. För många samer fanns det kanske inte så många andra tillfällen att träffas.

När samer yttrade sig om församlingarna, hette det att de till varje pris ville ha kvar lappmässorna. För ”där får vi träffas och samtala med varandra”. Mässorna gjorde ju också samerna i det här sammanhanget till trogna kyrkibesökare. Jag tror att prästerna gladdes åt att vid de här begränsade tillfällena få möta så kyrksamma och för deras budskap så öppna mottagare. Eller som en av de sista *pastores lapponum* uttryckte det, att lappmässorna var ”präglade av en säregen innerlig stämning”.

Efter omorganisationen kan ännu traditionellt firas lappmässor. Men de har fått en annan karaktär, blivit gudstjänster på hemorten för fjällborna över huvud taget och som ett inslag i den turism som ännu söker ett stycke folkkultur i försvinnande.

Några egna avslutande reflektioner

Känslor av samhörighet är nog mycket personligt präglade. Om samhörigheten samerna emellan i en lappförsamling hörde jag en gång framlidne nomadläraren Nils Mårtensson ge ett personligt uttryck för. Han upplevde det särskilt starkt, att då det lystes för honom och hans

⁵⁴ *Samefolkets Egen Tidning* 1927:3 (1927).

tillkommande skedde det i lappförsamlingens tre kyrkor, först i ”moderkyrkan” i Undersåker och därefter i både Vallbo och Ankarede kapell. Då hade det kungjorts för hela den samiska menigheten både i norr och i söder. Och den i mitt bidrag flera gånger citerade Frostvikssamen Jonas Åhrén har givit en levande bild av en barndomens lappmässa i Ankarede kort före förra sekelskiftet.⁵⁵

Den negativa bakgrundsbild jag givit av vad just bildandet av lappförsamlingar förde med sig behöver ju inte bara vara uttryck för förmynderi och rasism i dagens mening. Den har speglat också uppfattningar i god tro, att man trots sig skydda samernas kultur mot assimilation och utplåning. Men det har skett i en förmyndarställning och med en attityd att samerna inte själva förstod sitt bästa, uppfattningar som till och med än i dag kan skymta fram.

Man kan fråga sig, varför det dröjde så länge, innan någon regering förstod att den extrema myndighetspolitik som kring förra sekelskiftet och några årtionden därefter bedrevs mot den samiska befolkningen måste brytas, om också samerna skulle få känna sitt rätta människovärde. Och varför fanns det ingen inom kyrkans högsta ledning som kände bristande tillfredsställelse med den församlingsordning som rådde och den långvariga segregering den ledde till?

Det talades ofta om ”lapparnas förestående undergång”, men den förödande spådomen kom så småningom att tystna. Samhället har efter hand också bättre förstått de demokratiska värdena i en pluralistisk kultur, där samerna – som ett av riksdagen 1977 bekräftat ursprungsfolk – liksom andra minoritetsgrupper får möjlighet till ”kulturell autonomi” – ett kulturliv på egna villkor.

Det måste också finnas en särskild tåga i en kultur som haft så många hinder att komma till rätta med, och dessutom fått finna sig i att ofta värderas utifrån andra skalor än sina egna. Att levnadsvillkoren för tidigare generationers samer var mycket begränsade och de reella möjligheterna att förändra sina livsvillkor mycket små ligger i sakens natur. Men det måste ha funnits livsvärden i samekulturen, som ”gjorde det lätt att gå” och som gav vardagslivet innehåll och tillfredsställelse långt innan ordet livskvalitet över huvud taget kom i bruk.

⁵⁵ Jonas Åhrén, *En same berättar: Sant, saga och sägen* (Östersund 1963).

Jag har i mitt arbete reflekterat över den återkommande uppfattningen, att samerna borde behandlas som en ”i kulturellt och socialt avseende sluten befolkningsenhet”, det vill säga inte beblandas med majoritetsbefolkningen i övrigt. Det synsättet förstärktes också genom de rasteorier som gjorde sig gällande under 1920- och 1930-talen, och lappförsamlingarna sågs som en garanti för den bestående ordningen.

De nya församlingar som samerna fortsättningsvis skulle tillhöra som fullvärdiga medlemmar, hade ju hela tiden varit deras huvudsakliga hemorter. För framtiden skulle församlingarnas omsorg snarare berikas än belastas, när också samerna togs in i gemenskapen med församlingsborna i övrigt.

Det verkar inte heller som om några av de lapppräster och övriga präster jag citerat, i sin kristna utövning riktigt förstått innebörden i det gamla bibelordet i Galaterbrevet 3:28: ”Här är icke jude eller grek, här är icke träl eller fri, här är icke man eller kvinna: alle ären i ett i Kristus Jesus.”

Källor och bearbetningar

Förkortningar

AK	Riksdagens andra kammare
HD	Härnösands domkapitel
HDP	Härnösands domkapitels protokoll
HLA	Landsarkivet i Härnösand
KB	Kungl. Maj:ts Befallningshavande, dvs. länsstyrelsen
LA	Landskansliets arkiv
LFA	Lappfogdens i Jämtland arkiv
LDH	Lappmarksdirektionens handlingar
RA	Riksarkivet
ÖLA	Landsarkivet i Östersund
dk	domkapitel
lsn	länsstyrelse
lpf	lappfogde
pl	pastor lapponum
prk	protokoll
skr	skrivelse

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm (RA)
Direktionen över lapparkens ecklesiastikverk
Handlingar 1743–1801 (LDH)
Ecklesiastikdepartementets arkiv
Socialdepartementets arkiv

Landsarkivet i Härnösand (HLA)
Härnösands domkapitels arkiv (HDA)
Protokoll
Manualhandlingar till domkapitlets protokoll
Visitationshandlingar från Jämtlands norra kontrakt

Landsarkivet i Östersund (ÖLA)
Landskansliets arkiv (LA)
Lappfogdens i Jämtland arkiv (LFA)
Offerdals kyrkoarkiv

Tryckta källor och bearbetningar

- Bergström, Erik, J. *Bruksanvisning: Ljusnedals bruk och dess torpare genom 200 år* (Stockholm 2004).
- Burman, Fale A. *Koncept-dagböcker förda under resor i Jämtland 1793–1802: I utdrag*, utgivna av Johan Nordlander (Stockholm 1894).
- Fattigvården bland lapparna: Utredning 1*, Statens offentliga utredningar 1924:58 (Stockholm 1924).
- Jämtlands läns allmänna kungörelser 1918:96* (1918).
- Kronlund, G.A.E. m.fl. ”Motion (ang. den nomadiserande lappbefolkningens vidmakthållande) i AK 1908, nr 163”, i *Bihang till Riksdagens protokoll 1908*, 1 Saml. 2 Afd. 2 bd. (Stockholm 1908).
- Rosén, Börje. ”Lappkapellen i Jämtlands län”, *Jämten* (1969).
- Samefolkets Egen Tidning* (1926–1927).
- Samerna i Sverige: Stöd åt språk och kultur*, betänkande av Sameutredningen, Statens offentliga utredningar 1975:99–100 (Stockholm 1975).
- Thomasson, Lars. ”Samerna”, i Mats Rolén (redaktör och huvudförfattare) & Lars Thomasson, *Jämtlands och Härjedalens historia 5: 1880–1980* (Östersund 1990).
- Åhrén, Jonas. *En same berättar: Sant, saga och sägen* (Östersund 1963).

Lars Thomasson, f. 1928 i Åre. Fil. mag. 1955, fil. hedersdoktor vid Umeå universitet 1994, rektor, t.f. nomadskolinpektör 1962–1964, förvaltningschef för barnomsorg och skola i Hällefors kommun. Har varit kommunpolitiskt verksam i hemkommunen och samepolitiskt i bl.a. Svenska Samernas Riksförbund och Nordiska samerådet. Ledamot av Sameutredningen 1971–1975 och i den arbetsgrupp som 1992–1993 fick regeringens uppdrag att sätta det nyinrättade Sametinget i verksamhet. Angående Thomassons författarskap, se *Från Lars Thomassons penna: Bibliografiska anteckningar 1956–2006* (Umeå 2007).

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Sámisearvegottit Jämtlánddas-Härjedalenis 1746–1941: Oktavuohta dehe sirren?

Ásahit nanut miššuvnadoaimma sámiiid gaskkas Jämtlánddas ja Härjedalenis 1700-logu gaskamuttus ráhkaduvvui jagi 1746 eareliiggánis eahpe-guovlulaš sámisearvegoddi, viidui njealji searvegoddin. Searvegottiin eai lean girkorádit iige čállon girkočoahkkinortnet, gos sámiiid oaiviliid livččii sáhttán čilget.

Báhppa jugii sámiiid guovlulaš searvegottiide. Sámibáhpát (lat. pastores lapponum) geahččaledje gaskkustit risttalaš sáttasáni nu bures go sáhtte. Sin muitalus addá goitge eanet ipmárdusa moaitámušas ja láitimis go duhtavašvuodas ja árvoatnimis.

Dadistaga sámít čielgasit sirrejuvvo iežá álbmogiin go girkočáliheapmi lei eahpe-guovlulaš sámisearvegottiide. Dát maŋidi sin álbmotčáliheami ja nuláhkái oažžut jienastanrievtti. Sii eai sáhttán searvat makkárge girkočoahkkimiin dehe suohkančoahkkimiin iežaset ruovttobáikkiin danin go sii eai lean searvegodde- dehe suohkanorrut. Sin mánáin eai lean skuvlaustibat geat eai lean sámít, danin go čujuhuvvoje stáhta ”nomádaskuvllaide”. Vearrámuš sirren soaitá leat geafesolbmodikšu, danin go ruovttosuohkaniin ii lean ovddasvástáduš sámiiin. Dát gulai sámisearvegottiide.

1920-logus čalmmustahttui dárbu sirdit geafesolbmodivššu gielddaide, heaittihit sámisearvegottiid ja girkočálihit sámiiid rivttes searvegodái ja váldit vearu boazobargiin nugo iežá dinesbargiin. Suohkanat eai háliidan dohkkehit dan rievdadusa, ja eai ollenge sámibáhpát, goappaš diliin rasisttalaš ákkastallamiin.

Vuosehuvvo ahte sámisearvegottit, personifierejuvvon pastores lapponumis ja iežá girku ovddasteddjiin, juhke dalááiggi bajiidhearráservodaga oainnu sámiiin ja stáhtalaš stivrema sámiiid ealáhuseallimis.

Översättning Miliana Baer

*Sámetjoaggulvisá Jämtlándan-Härjedalenin 1746–1941:
Aktisasjvuolta vaj segregerim?*

Oattjotjit nannusap misjávnnáđajmav sámij siegen Jämtlándan ja Härjedalenin 1700-lágo guovddelin de 1746 jagen vuododuváj sierra rijkadajvagahtes sámetjoaggulvis mij mañebut sjattaj niellja. Tjoaggulvisájñ állim ge girkkoráde állim ge mierredum árdnik girkkotjoaggulvissaj, gánná sámij vuojnno luluj ávddájbuvtedum.

Hárrá juogij sámijt rijkadajvak tjoaggulvisájñ. Sámehárrá (lat. pastores lapponum) gáhttjalín gaskostit ietjasa ristagis áhpav buoragit máhttelis. Sijá subttasa vuojnnet li ienebut lájtos ja gájgulvisás gá dudálasjuodas ja árvvon adnemis.

Sáme suojmma ávvánagi segregeriduvvin ietjá álm mugis gá lidjin girkkotjáledum rijkadajvagahtes sámetjoaggulvisán. Dát galgaj sijá álmuktjáledimev árrer ja dajna aj sijá jienastimriektáv. Ettjin máhte girkkotjoaggulvisájñ jali kommuvnatjoaggulvisájñ ietjasa hájmmabájkijn oassálasstet, danen gá állim tjoaggulvis- jali suoknanáro. Sijá mánájñ állim skávlárádna gudi állim sáme, danen gá lidjin vuosedum stáhta ”jáhttesámeskávlájdá”.

Segregasjávnná mij ienemusát bájnattij márju lij hádjovuhtasujtto, danen gá hájmmakommuvnájñ ij lim ávdásvásstádus sámij ávdás. Sámetjoaggulvisájda lij válggogisvuolta.

Dárbo sjattaj 1920-lágon vargga hádjovuhtasujtov kommuvnájda málsot, hiejtedit sámetjoaggulvisájñ ja sámijt girkkotjáledit tjoaggulvisájñ gánná viessun ja állisámijt värrodit náv gák ietjá ulmutja gánna lidjin sisboado. Kommuvna ettjin sidá rievddadisáv dáhkkitid, ja gájk binnemusát sámehárrá, goappásj vidjurin árij vargga rasissma dábdomerkej.

Enas vuoset sámetjoaggulvisá, hábbmidum pastores lapponum ja ietjá girkkolásj ávdástiddje, oassálasstin dallusj oajválásjsebrudagá vuojnnoj sámijda ja sijá áládusá stáhta stivrimij.

Översättning Barbro Lundholm

*Lappåålmegh Jiemhtesne- Herjedaelesne 1746–1941:
Ektievoete jallh joekehtimmie?*

Jis missjovnebarkoe saemide dennie Jiemhtesne Herjedaelesne stynkehkåbpoe edtji sjïdtedh dellie jaepien 1746 sjïere (icke-territoriell) ”lappförsamling” tseegkesovvin, mij dan mænngan njieljie åålmegh sjïdtin. Idtjin åålmegh naan gærhkoeraeriem jallh tjaalasovveme öörnegem gærhkoetjåanghkojde utnieh, gusnie saemieh meehtin sijjen gyhtjelassh freemmedh.

Hearrah saemide sjïere (territorielle) åålmegidie joekehtin. Lapphearrah (lat. pastores lapponum) sijjen kristeles dïjrem saemide voejhkelin ööhpehtidh dan buerie guktie nuepie. Dej soptsesh gujht govloe barre kratjoehtin jih bealhkasoovvin ij guktie fuakedh jih madtjeldehtin.

Dan mænngan jis saemieh dejstie jeatjah almetjijstie joekehtadtin gosse dejtie sjïere lappåålmegidie gærhkose tjaalasovvin. Dan åvteste guhkies tïjje vaasi eannan saemieh sijjen årromesijjine åadtjoejin tjaalasovvedh jih låhkoereaktam desnie åadtjodh. Idtjin maehtieh gærhkoetjåanghkojne jallh tjïeltetjåanghkojne sijjen årromesijjine meatan årrodh gosse eah lin åålmege- jallh tjïelteårrojh. Idtjin dej maanah naan skuvlevoelph laedtien raedteste utnieh gosse staaten ”juhtijeskuvline” lin. Dïhte joekehtimmie gujht vearremes dennie giefieshoksesne sjïdti, juktie idtji hïejmetjïelte naan dïedtem saemide utnieh.

1920-jaepine vueptiestin man daerpies giefieshoksem tjïeltide stuvredh, dah lappåålmegh tjoerin orrijidh jih saemide dej reaktoe åålmegidie tjaalasovvedh jih båtsoesaemieh edtjïeh skaehtiem maeksedh goh jeatjah almetjh. Idtjin tjïelth dam goh sijhth, jih ij raaktan dah lapphearrah dam vuastalin mahte rasistiske åssjalommesigujmie.

Guarkebe dah lappåålmegh, pastores lapponum jih jeatjah gærhkoen åvtealmetjh, seamadin dovletje bijjiesiebriedahken jih staaten stuvreminie saemijste jih dej jïeliemistie.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa